

УДК 159.9:378

Наталя Цибуляк

ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ПРОЯВУ СПОСТЕРЕЖЛИВОСТІ МАЙБУТНІХ ВИХОВАТЕЛІВ ДОШКІЛЬНИХ НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДІВ

Інтенсивний розвиток суспільства приводить до необхідності реформування та модернізації системи освіти відповідно до сучасних соціальних змін, оскільки від неї залежить розвиток підростаючого покоління. Відповідно до українського законодавства дошкільна освіта визначається первинною ланкою системи неперервної освіти, проголошується самоцінність дошкільного дитинства та його особлива роль у формуванні особистості (Національна доктрина розвитку освіти, Законів України “Про освіту”, “Про дошкільну освіту”, “Про охорону дитинства” та ін.). Це зумовлює трансформацію вимог до професійної компетентності вихователів дошкільних навчальних закладів. Відповідно на перший план виходить питання їх фахової підготовки як надзвичайно значуще для прогресивного розвитку суспільства. При цьому значна увага приділяється не лише оволодінню необхідними знаннями, уміннями та навичками, а й формуванню професійно важливих якостей, від яких значною мірою залежить успішність, ефективність і результативність педагогічної діяльності. Серед цих якостей особливої значущості набуває спостережливість як основа пізнання та розуміння індивідуальної своєрідності особистості дитини. Тому вона потребує цілеспрямованого розвитку в процесі професійної підготовки майбутніх вихователів дошкільних навчальних закладів.

Аналітичний огляд джерельної бази дає змогу констатувати, що у психолого-педагогічних дослідженнях спостережливість розглядається з різних позицій: як якість особистості (В. Давидов, Б. Ломов, С. Максименко, Д. Ніколенко та ін.), її риса (М. Гамезо, Л. Орлова, О. Петрова та ін.), здібність (Ю. Гільбух, С. Головін, Г. Костюк, А. Петровський, М. Ярошевський та ін.), складова соціально-перцептивної компетентності професіоналів (І. Вегерчук, В. Зазикін, І. Кулькова та ін.). Спостережливість також вивчається в контексті визначення психологічних особливостей представників різних професій: практичних психологів (Л. Регуш, В. Ковальов та ін.), держслужбовців (І. Кулькова, Ю. Терещенко, Д. Ніколенко та ін.), лікарів (Лі Вон Хо та ін.), педагогів (Г. Ковальов, Г. Кіслова, Т. Мандрикіна, М. Захарійчук, В. Лежніна, Л. Колодіна, В. Телеєва, А. Родіонова, О. Скрип-

нікова та ін.), вихователів дошкільних навчальних закладів (Г. Беленька, І. Бех, Є. Головаха, І. Зязюн, Н. Лисенко, О. Кононко, Н. Кирста, В. Кузьменко, М. Савчин, Л. Спірін, Т. Пироженко, Ch. Hobart, C. Sharman, M. Fawcett, J. Jablon, A. Dombro, M. Dichtelmiller та ін.) тощо. Водночас аналіз наукових доробок засвідчує практичну відсутність фундаментальних праць із проблеми спостережливості майбутніх вихователів дошкільних навчальних закладів та особливостей її розвитку в процесі професійної підготовки.

Мета статті полягає у визначенні особливостей прояву спостережливості майбутніх вихователів дошкільних навчальних закладів у процесі професійної підготовки.

Спостережливість розуміється нами як професійно важлива якість майбутніх вихователів дошкільних навчальних закладів, сутність якої полягає в фіксації та інтерпретації суттєвих, характерних і, навіть, малопомітних, але важливих для пізнання та розуміння індивідуальних особливостей суб'єктів навчально-виховного процесу, що проявляються через зовнішні ознаки.

Авторське тлумачення спостережливості дозволяє окреслити її значення для педагогічної діяльності. Це: забезпечення вихователям можливості організовувати навчально-виховну роботу, яка сприяє формуванню цілісної, гармонійної та різнобічно розвиненої особистості дитини; пізнання та розуміння внутрішнього світу дитини, її рис характеру і звичок, схильностей і здібностей, потреб та інтересів, почуттів і переживань, пошуків і роздумів, що є підґрунтям для виявлення тенденцій у розвитку дошкільника та прогнозування індивідуальних варіантів становлення його особистості; забезпечення здатності розуміти причини поведінки дошкільника, його цілей, думок, намірів у певній ситуації життєдіяльності, відокремивши істотне від неістотного, головне від другорядного, розкривши психологічні зв'язки та відношення між цими проявами; створення основи для побудови відповідного до проявів індивідуальності дошкільника в різних видах діяльності особистісно орієнтованого навчально-виховного процесу, визначення ефективності методів і прийомів, внесення ситуативних і стратегічних змін у педагогічну діяльність із метою активізації внутрішніх ресурсів дитини; визначення наявної моделі сімейних взаємин, стилю сімейного виховання, сформованості прив'язаності дитини до батьків, її ставлення до них тощо; діагностика ефективності впливу методів і прийомів роботи з батьками та, водночас, надання можливості відчути розуміння, інтерес, допомогу з боку вихователів, що слугує фундаментом для побудови ефективної співпраці з родиною; створення передумов для пошуку вихователями індивідуаль-

ного творчого шляху самореалізації в педагогічній діяльності, впровадженні власної методологічної позиції в навчально-виховний процес, обґрунтовуючи її доцільність та оптимальність.

Перелік завдань, вирішення яких залежить від особливостей прояву спостережливості вихователів дошкільних навчальних закладів, можна продовжувати, але ми вважаємо, що навели основні вектори її значення для педагогічної діяльності: розвиток особистості дитини, співпраця з родиною та професійний саморозвиток.

Для визначення психологічних особливостей прояву спостережливості важливе значення має розуміння її структури. На основі теоретичного аналізу низки наукових робіт (Г. Кіслової [1], В. Ковальова [2], Л. Колодіної [3], Т. Мандрикіної [5], Л. Регуш [6] та ін.) до структурних компонентів досліджуваної якості ми віднесли мотиваційно-цільовий, когнітивний та операційний. Кожен із них виконує свою визначальну роль у її функціонуванні. Так, прояв спостережливості як професійно важливої якості передбачає, насамперед, наявність професійної потреби, мотиву, цілей, інтересу й настанови на пізнання і розуміння індивідуальних особливостей суб'єктів навчально-виховного процесу дошкільного закладу, що відповідно до нашого уявлення щодо структурно-змістової сутності спостережливості характеризується мотиваційно-цільовою складовою. Вона активізує та фокусує всі процеси сприймання, уваги, пам'яті, мислення, які необхідні для фіксації та інтерпретації проявів індивідуальних особливостей дитини, батьків або педагогів (тобто когнітивного компонента). Змістовою основою спостережливості виступає сукупність особливостей психічних процесів, які мають взаємодіяти для забезпечення її функціонування. Процесуальний механізм розвитку досліджуваної якості полягає в оволодінні майбутніми вихователями операційним компонентом, що набуває суб'єктивної значущості під впливом мотиваційно-цільового компонента. У своїй єдності ці компоненти (мотиваційно-цільовий, когнітивний, операційний) складають основу здатності до спостережливості. Оскільки означена якість має складну компонентну структуру, визначення особливостей її прояву здійснювалося шляхом вимірів її складових відповідно до таких критеріїв: спонукальні мотиви і цілі спостережливості, розвиненість психічних процесів і сформованість способів дій [7].

Методика діагностичної роботи передбачала застосування комплексу методів (анкетування, експерименту, бесіди, тестування, методів математичної статистики), за допомогою яких визначалися особливості прояву складових спостережливості та, відповідно, її загальні особливості. Зауважимо, що такого інструментарію, який дозволив би вирішити цю проблему, у відомих нам працях не виявлено. Тому його добір проводився відпо-

відно до загальноприйнятих вимог: адекватності поставленим завданням дисертаційної роботи та теоретичних засад дослідження; відповідності критеріям валідності й надійності. Деякі з методик підлягали модифікації, розширенню способів обробки й інтерпретації отриманих даних. Так, особливості розвитку мотиваційно-цільового компонента спостережливості за критерієм “спонукальні мотиви й цілі” вивчені нами за допомогою проведення анкетування (анкета “Значення спостережливості для діяльності вихователів дошкільних навчальних закладів”). Специфіка розвитку її когнітивної складової (критерій “розвиненість психічних процесів”) досліджувалася за допомогою проведення стандартизованих експериментальних ситуацій (методики “Вимір обсягу сприймання”, “Коректурна проба Бурдона-Анфімова”, “Метод виключення”, “Складна аналогія”, “Порівняння понять”, “Виділення суттєвих ознак”, “Пам’ять на образи”, “Довгострокова пам’ять”), тестування (модифікований варіант методики В. Лабунської “Діагностика рівня розвитку здібностей адекватної інтерпретації невербальної поведінки”). Операційна складова досліджуваної якості (критерій “сформованість способів дій”) вивчалася під час проведення анкетування (модифікований варіант анкети М. Кілошенко “Соціоперцептивна спостережливість”) та тестування (субтест Дж. Гілфорда та М. Саллівена “Групи експресій” та методика В. Лабунської “Діагностика рівня розвитку здібностей до адекватної інтерпретації невербальної поведінки”). На нашу думку, означений психодіагностичний інструментарій є достатнім і доцільним, оскільки його застосування дозволяє всебічно і ґрунтовно визначити особливості прояву спостережливості як професійно важливої якості майбутніх вихователів дошкільних навчальних закладів у процесі професійної підготовки відповідно до нашого розуміння її структурно-змістової сутності та, водночас, встановити питому вагу кожного компонента.

У дослідженні взяли участь 234 студенти III-IV курсів спеціальності 6.010101 “Дошкільна освіта”. Вибір такої категорії зумовлений рядом причин: 1) у психологічному аспекті студентська молодь, порівняно з іншими віковими групами, характеризується найбільш високим освітнім і пізнавальним рівнем, що є сприятливим підґрунтям для розвитку та саморозвитку особистості; 2) студентський вік є визначальним у процесі професійного становлення людини, під час якого закладаються психологічні основи діяльності; 3) саме на вік 18-22 роки припадає сензитивний період розвитку соціально-перцептивних якостей (зокрема спостережливості) [4]; 4) у студентській аудиторії були обрані майбутні вихователі, які навчаються на III-IV курсах, тому що це той період професійного становлення особистості, коли достатньо адекватно можна визначити особливості прояву спостережливості саме як

професійно важливої якості. Зауважимо, що особливістю вибірки була незбалансованість за статтю: 22 (9,4%) осіб чоловічої статі та 212 (90,6%) осіб жіночої статі. Такий нерівномірний розподіл зумовлений об'єктивними причинами, оскільки переважна більшість майбутніх вихователів дошкільних навчальних закладів (як і безпосередньо вихователів) – це жінки.

Результати емпіричного вивчення особливостей розвитку структурних складових спостережливості (мотиваційно-цільової, когнітивної та операційної) дають змогу визначити рівні її розвитку. Наведені діагностичні дані розподілу рівнів розвиненості спостережливості як професійно важливої якості (див. табл. 1) дають підставу стверджувати, що найбільш характерним для майбутніх вихователів є середній рівень її прояву (44,02%), достатній рівень виявили 29,06%, 15,38% – високий і 11,54% – низький. Отже, більшість студентів віднесена до середнього і низького рівнів розвитку спостережливості та незначна – до високого і достатнього.

Таблиця 1

**Розподіл показників прояву спостережливості
майбутніх вихователів дошкільних навчальних закладів
за рівнями розвитку її структурних компонентів (n=234)**

Структурні компоненти / Критерії розвитку	Рівні							
	Високий		Достатній		Середній		Низький	
	К-ть	%	К-ть	%	К-ть	%	К-ть	%
Мотиваційно-цільовий / Спонукальні мотиви і цілі	21	8,97	67	28,64	120	51,28	26	11,11
Когнітивний / Розвине- ність психічних процесів	71	30,34	96	41,03	53	22,65	14	5,98
Операційний / Сформова- ність способів дій	17	7,27	40	17,09	135	57,69	42	17,95
Сумарний показник	36	15,38	68	29,06	103	44,02	27	11,54

Отримані експериментальні результати дають підставу визначити особливості прояву спостережливості майбутніх вихователів дошкільних навчальних закладів. Так, високий рівень її розвитку (15,38% студентів) відзначається домінуванням професійних мотивів і цілей прояву спостережливості; стійким інтересом і сформованою позитивною настановою на прояв цієї якості; глибоким, різнобічним, усвідомленим розумінням значення спостережливості для педагогічної діяльності та можливості самореалізації в ній. До особливостей розвитку психічних процесів належать: значний обсяг сприймання; здатність тривалий час зосереджуватися на спостереженні за певним об'єктом (або об'єктами) і водночас розподіляти увагу; висока здатність до аналізу, диференціації,

порівняння різноманітних характеристик об'єкта спостереження, їх синтезу й узагальнення в єдиний образ; високі показники запам'ятовування, збереження і відтворення сприйнятих образів; організація процесів сприймання, уваги та мислення не залежить від умов діяльності. У майбутніх вихователів високого рівня розвитку спостережливості сформована здатність визначати необхідні прояви зовнішніх ознак особистості; точно їх диференціювати та порівнювати; інтерпретувати прояви зовнішніх ознак окремої особистості та невербальної інтеракції (взаємодії); встановлювати взаємозв'язки між різними проявами цих ознак.

До другої групи віднесено майбутніх вихователів, які мають достатній рівень розвитку спостережливості як професійно важливої якості (29,06% досліджуваних). Визначимо особливості цієї групи. Для студентів цього рівня характерними є: нестійкість мотивів і цілей прояву спостережливості; ситуативний інтерес і настанова на її прояв; визначення найбільш суттєвих, основних векторів значення цієї якості для педагогічної діяльності та можливості творчої самореалізації в ній. Рівень розвитку психічних процесів відзначається такими ознаками: достатні показники сформованості обсягу сприймання; концентрації, стійкості, вибіркової, розподілу уваги; образної та довготривалої пам'яті; достатній рівень розвитку мислительних операцій; залежність означених особливостей психічних процесів від умов прояву спостережливості. У майбутніх фахівців достатньо сформована здатність визначати необхідні прояви зовнішніх ознак особистості, диференціювати та порівнювати їх, інтерпретувати прояви зовнішніх ознак окремої особистості та невербальної інтеракції (взаємодії), а також встановлювати взаємозв'язки між різними проявами зовнішніх ознак (виконуються всі операції, їх послідовність нераціональна).

До третьої групи віднесено майбутніх вихователів, які мають середній рівень розвитку спостережливості (44,02% досліджуваних). Визначимо особливості цієї групи. У студентів сформовані зовнішні мотиви та цілі прояву означеної якості, які мають формальний характер. Вони проявляють нестійкий, поверхневий, пасивний інтерес до її прояву. Майбутнім фахівцям властива слабка настанова на прояв спостережливості та поверхневість у розумінні її значення спостережливості для педагогічної діяльності та можливості самореалізації в ній. Рівень розвитку психічних процесів характеризується такими ознаками: недостатній обсяг сприймання; наявність труднощів при зосередженні на об'єкті (або об'єктах) спостереження; труднощі при здійсненні аналізу, порівнянні зовнішніх ознак особистості, при формуванні цілісного образу; недостатній рівень розвитку пам'яті; організація психічних процесів залежить від умов і ситуації прояву спостережливості. У майбутніх

вихователів частково сформовані вміння визначати необхідні прояви зовнішніх ознак особистості; вони частково здатні до їх диференціації та порівняння. У студентів недостатньо сформована здатність інтерпретувати прояви зовнішніх ознак окремої особистості та невербальної інтеракції (взаємодії), а також встановлювати взаємозв'язки між різними проявами цих ознак (виконуються необхідні операції інтерпретації, але вони непослідовні).

До останньої групи віднесено майбутніх вихователів, які мають низький рівень розвитку спостережливості (11,54% досліджуваних). Схарактеризуємо особливості цієї групи. У студентів відсутні спонукальні мотиви та цілі прояву спостережливості. Розвиненість психічних процесів характеризується невеликим обсягом сприймання; зосередження на спостереженні за певним об'єктом (або об'єктами) можливе впродовж нетривалого часу, при цьому не розрізняються суттєві та другорядні ознаки; низьким рівнем розвитку мислительних операцій; значними труднощами при запам'ятовуванні, збереженні й відтворенні образів, що раніше сприймалися; незадовільними показниками продуктивності пам'яті; відсутністю самостійності при організації процесів сприймання, уваги та мислення під час прояву спостережливості. У майбутніх вихователів частково сформовані вміння визначати необхідні прояви зовнішніх ознак особистості. Вони відчувають значні труднощі при їх диференціації та порівнянні. У студентів практично відсутня здатність інтерпретувати прояви зовнішніх ознак окремої особистості та невербальної інтеракції (взаємодії), а також встановлювати взаємозв'язки між різними ознаками невербальної поведінки (виконуються окремі операції, їх послідовність хаотична, дії неусвідомлені).

На нашу думку, виявлені психологічні особливості прояву спостережливості майбутніх вихователів дошкільних навчальних закладів значною мірою зумовлені специфікою сучасної освіти та технологізації сучасної культури. Тому перспективою подальших розробок у напрямі досліджень вбачаємо у визначенні стану психолого-педагогічних умов розвитку досліджуваної якості, створених у процесі професійної підготовки.

Посилання:

1. *Кислова Г. И.* Развитие наблюдательности в процессе профессиональной подготовки будущих учителей : автореф. дис. ... канд. психол. наук : 19.00.07 / *Г. И. Кислова.* — С.-Пб., 1995. — 16 с.
2. *Ковалев В. В.* Развитие наблюдательности студентов-психологов в процессе изучения дисциплин анатомио-физиологического цикла : автореф. дис. ... канд. психол. наук : 19.00.13 / *Виктор Вячеславович Ковалев.* — М., 2010. — 24 с.
3. *Колодина Л. В.* Наблюдательность личности как фактор формирования педагогического взаимодействия в системе "Учитель-Ученик" : дис. ... канд. психол. наук : 19.00.01 / *Людмила Викторовна Колодина.* — Новосибирск, 2000. — 176 с.

4. *Ляховець Л. О.* Особливості формування соціального інтелекту у майбутніх психологів : автореф. дис. ... канд. психол. наук : 19.00.05 / *Лариса Олексіївна Ляховець*. — К., 2009. — 18 с.
5. *Мандрыкина Т. С.* Формирование педагогической наблюдательности будущего учителя в процессе общения : автореф. дис. ... канд. пед. наук : 13.00.01 / *Тамила Сергеевна Мандрыкина*. — К., 1987. — 20 с.
6. *Регуш Л. А.* Практикум по наблюдению и наблюдательности. — 2-е изд., перераб. и доп. / *Людмила Александровна Регуш*. — С.-Пб. : Питер, 2008. — 208 с.
7. *Цибуляк Н. Ю.* Критерії, показники та рівні розвитку спостережливості майбутніх вихователів дошкільних навчальних закладів / *Наталія Юріївна Цибуляк* // Проблеми сучасної психології : зб. наук. пр. Кам'янець-Подільського нац. ун-ту ім. І. Огієнка, Ін-ту психології ім. Г. С. Костюка НАПН України / За ред. *С. Д. Максименка, Л. А. Онуфрієвої*. — Вип. 17. — Кам'янець-Подільський : Аксіома, 2012. — С. 650—660.

References (transliterated and translated):

1. *Kislova G.* Razvitiye nablyudatel'nosti v protsesse professional'noy podgotovki budushchikh uchiteley (The development of the observation in the process of future teachers' professional training). Synopsis. St. Petersburg, 1995, 16 p.
2. *Kovalev V.* Razvitiye nablyudatel'nosti studentov-psikhologov v protsesse izucheniya distsiplin anatomo-fiziologicheskogo tsikla (The development of observation of psychology students in the study of the disciplines of anatomical and physiological cycle). Synopsis. Moscow, 2010, 24 p.
3. *Kolodina L.* Nablyudatel'nost lichnosti kak faktor formirovaniya pedagogicheskogo vzaimod-eystviya v sisteme "Uchitel-Uchenik" (Observation of a person as a factor of teacher's interaction formation in the "Teacher-Student" system). Novosibirsk, 200, 176 p.
4. *Lyakhovets L.* Osoblyvosti formuvannya sotsial'noho intelektu u maibutnikh psykholohiv (Features of future psychologists' social intelligence formation). Synopsis. Kyiv, 2009, 18 p.
5. *Mandrykina T.* Formirovaniye pedagogicheskoy nablyudatel'nosti budushchego uchitelya v protsesse obshcheniya (Formation of pedagogical observation of a future teacher in the process of communication). Kyiv, 1987, 20 p.
6. *Regush L.* Praktikum po nablyudeniyu i nablyudatel'nosti (Case study on monitoring and observation). St. Petersburg, 2008, 208 p.
7. *Tsybulyak N.* Kryterii, pokaznyky ta rivni rozvytku sposterezhlyvosti maibutnikh vykhovateliv doshkilnykh navchalnykh zakladiv (Criteria, indicators and levels of observation formation of future teachers of preschool institutions) // Problems of modern psychology: collection of scientific papers. Issue 17, Kamenetz-Podolsk, 2012, P. 650—660.

Стаття надійшла до редакції 03.04.2013

Н. Цибуляк

**Психологические особенности проявления наблюдательности
будущих воспитателей дошкольных учебных заведений**

В статье представлены результаты эмпирического исследования особенностей проявления наблюдательности как профессионально важного качества будущих воспитателей дошкольных образовательных учреждений в процессе подготовки к педагогической деятельности. Результаты эмпирического исследования особенностей развития структурных составляющих наблюдательности (мотивационно-целевой, когнитивной и операционной) позволяют определить уровни ее развития. Диагностические данные распределения уровней развитости наблюдательности как профессионально важного качества дают основание утверждать, что наиболее характерным для буду-

щих воспитателей является средний уровень ее проявления (44,02%), достаточный уровень обнаружили 29,06%, 15,38% – высокий и 11,54 – низкий. Таким образом, большинство студентов отнесено к среднему и низкому уровням развития наблюдательности и незначительное количество – к высокому и достаточному уровням развития наблюдательности. Автор делает вывод, что выявленные психологические особенности проявления наблюдательности будущих воспитателей дошкольных учебных заведений в значительной степени обусловлены спецификой современного образования и технологизации современной культуры.

Ключевые слова: наблюдательность, структура, критерии, диагностика, психологические особенности.

N. Tsybulyak

Psychological Features of Observation Manifestation of Future Preschool Teachers

The article presents the results of empirical study of the peculiarities of observation manifestation as professionally important quality of future preschool teachers in the process of preparation for pedagogical activity. The results of the empirical study of the development of the structural components of observation (target motivational, cognitive and operational) allow to measure the levels of its development. Diagnostic data of the distribution of the observation development levels as an important professional quality give reason to state that the most characteristic of future educators is the average level of its manifestation (44.02%), adequate level is found in 29.06%, high level is typical for 15.38%, and low level is indicative of 11.54%. Thus, the majority of students are assigned to the medium and low levels of observation development and only small amount of students have high and adequate levels of observation. The author concludes that the revealed psychological features of observation manifestation of future pre-school teachers are largely determined by the specifics of modern education and technologization use of modern culture.

Key words: observation, structure, criteria, diagnostics, psychological features.

Рецензент – кандидат психологічних наук,
старший науковий співробітник Н. І. Волошко